

Анатолийската Велика богиня Кибела и нейния източен произход

Виктор Стефанов

Резюме: В настоящата статия е разгледан въпросът за произхода и разпространението на два религиозни култа (към Майката на боговете Кибела и нейния мъжки „съдружник“), чийто произход с голяма степен на вероятност е от Мала Азия. Събрани са наличните сведения за различните имена, места на почитане, изобразяване, приблизително време на появяване. Всички тези данни са подложени на подробен сравнителен анализ, за да се изяснят религиозните взаимодействия и посоката на тяхното влияние.

Великата богиня-майка на всички богове е централна фигура в голям брой религии и вярвания. Среща се под различни имена, с различни атрибути и функции, но в повечето случаи с голям брой общи за всички вярвания черти и една изключителна популярност сред населението. Същото, макар и в по-малък мащаб се отнася и до Дионис. За кратък период от време култът към Великата богиня-майка и култът към Дионис се разпространяват на територията на цяла Мала Азия, въпреки разстоянията и езиковите бариери. Как се е случило това и по силата на какви обстоятелства? На този въпрос се опитва да отговорят различни проучвания от 1960-те години до днес.

В крайна сметка въпросът за произхода на разгледаните култове остава открит. Статията не дава категоричен отговор, но с изложените разнообразни и подробни сведения дава своя принос за решаването му в полза на хипотезата за източен произход на класическите елински божества, дошли в Егейския свят през Мала Азия.

Ключови думи: Кибела, Кубаба, Дионис, Великата богиня майка, финикийци, траки, фригийци, хитити, Угарит, Каркемиш, сирийци, асирийци, арамейски, Древна Анатолия.

Виктор Стефанов е завършил „История и Култура на Средиземноморието“ в НБУ, Департамент „Средиземноморски и Източни изследвания“. Научните му интереси са в областта на тракийската цивилизация в древността и взаимодействията ѝ със съседните цивилизации и култури. В момента разработва докторска дисертация в ЮЗУ „Неофит Рилски“.

В сравнителното религиозно знание наличността и състоянието на документацията са от ключово значение за резултатите от изследванията, като например това за Великата богиня-майка. Знанието ни за фигурата на тази богиня винаги се е влияло от сливането и еволюцията на различни елементи, които следвало да бъдат внимателно разграничавани от този, който ще се занимава с нея.

Най-ранните достигнали до нас свидетелства за Кибела са от VI век пр. Хр (Laroche 1960: 114). По онова време името ѝ няма единна форма: *Kybèle*, *Kybèbè*, *Kybèkè*, *Kybèlis*, а у Херодот е *Kybèbe* (Hdt. V, 102). Разликите идват от разните диалекти в Мала Азия, както и от колебливата гръцка интерпретация. За гърците произходът ѝ е фригийски. Почита се със светилища в Сарди (в Лидия) и Песинунт (Фригия). Образът ѝ е сложен и с „крайно различни и несвързани елементи“ (Laroche 1960: 114). Класическата представа за нея е женска фигура, седнала на трон, като вместо перила за облакътяване има два лъва от двете страни или скулптирани в краката на трона. Също може да бъде представена седнала в кола, която е теглена от лъвове. Главата ѝ е увенчана с корона от кули или стена с кули. Ларош вижда в това художествено означение „фетиш от ветилски тип, който римляните взели и въплътили на Палатина“ (Laroche 1960: 114). Официалните ѝ прозвища са „Майката на боговете“ и „Господарката на зверовете“ (*Potnia Thèrôn*). Обикновено е идентифицирана с други фигури от разните стари гръцки култове или митолографски обработки, каквато е Рея от цикъла с Кронос. Митът на Кибела с Атис има хиерогамен характер, който ѝ придал оргиастичен аспект, тържествен и безреден, който подчертавал нехуманните практики на почитащите я гали (*galles ou kubeboi*) в мистична и нерационална атмосфера, в която я оградили, и така осигурили успеха, който ни е известен.

Култът към Кибела толкова се обогатил и така широко се разпространил в края на Античността, че въпросът за неговия произход налага да си зададем множество въпроси: съществува ли такова божество, с тези атрибути и подобно име, стара богиня Кибела или Кубаба в Мала Азия? Докога и докъде могат да се проследят стъпките ѝ? Или умишлено е пропагандирана в западнополисни центрове, откъдето гърците биха могли да я вземат и да я опознаят? Доколкото гръцката Кибела е същата в представите на анатолийските народи по религиозно мислене, по материални символи, по легенда и мит, то кои елементи на култа в класическата епоха могат да се открият в по-ранни времена на малоазийска почва?

И Ларош съжالياва, че иначе, според него, любопитните за почти всичко елини са ни оставили съвсем малко или нищо за нещата и *примитивните* народи на Мала Азия (Laroche 1960: 114).

Образът на богинята-майка обикновено е изваян от камък и в Анатолия често е аниконичен. Често това е едва забележимо оформено някакво парче. Дори един от епитетите, Агдистис, произхождал от думата *agdos* – камък (Barnett 1960: 144).

Примери за подобни изображения са черният камък от Песинунт, Диана от Перга, и Паладиона в Троя. Всичките те влизали в определението *безформени култови фигури*. Барнет говори за контакти между гърци и хурити в митологически аспект, осъществяван чрез посредници, разбира се, които авторът не назовава изрично. Забележителният факт е, че според него, аниконичността се дължала на техни представи. В какво отношение обаче са хуритският мироглед и околната изобразителна традиция на Месопотамския и Анатолийския свят, които оказват влияние на възприятието за тази женска персона изключително много през вековете? Обяснението на Барнет за аниконичността е, че лицето на богинята било твърде страшно, за да бъде изобразявано. Примерите, с които подкрепя твърдението си, са от Кападокия, Бейджесултан, Ал-Убаид и Тел-Халаф (Barnett 1960: 145).

Онова, което античните автори описвали и оставили като представа, било подкопано от археологическите открития на *великата история* на I хил. пр. Хр. след 1920 г. И затова осведомеността ни за източната богиня Кубаба била доминирана от разчитането на анатолийските клинописни и йероглифни надписи (Laroche 1960: 114).

Хувава (Huwawa) е чудовище, което пази планините от кедър в епоса за Гилгамеш. Той е глава тип Горгона, мъжки бог. Героят от Вавилонския епос го побеждава, тъпче му главата. Митаните били управници на хуритите или поне, ако не в роднино-династически, то в подчинено-управленски взаимоотношения. Един от техните митански царе (Тушрата) почитал Ищар от Ниневия. През Желязната епоха в Каркемиш и Тел-Халаф е представян в ред детайлни изображения именно този елемент, с отрязаната глава на Хумбаба. Шумерската версия на името е Huwawa, който е убит от Гилгамеш и Енкиду. Когато гадаели по вътрешности, жреците си слагали именно ухилената маска на Хумбаба, , каквито са откривани във Вавилон, от глина и с надписи. Такива са откривани и във финикийските колонии на запад – Картаген, Ибиза, Тарос. Предполага се, че тъкмо финикийци са ги докарали в Спарта, където се откривали в светилището в Ортия. Разказът прилича много на известния мит за Персей и отрязването на главите на Горгоната. Главният му враг обаче не е тя, а фригийският

Кронос Акризий (Akrisios). Името лесно могло да се обозначи като Агдисий, защото в някои индоевропейски езици церебралното „d“ могло да се замени с „g“. Барнет се пита дали хуритският Кумарби е гръцкият Персей? (Barnett 1960: 148) Отговорът не е категоричен, но е изказана надеждата, че от Анатолия има много нещо да дойде и да хвърли светлина върху гръцката митология. В митологическия цикъл за Персей има много малоазийски черти. Според Е. Вит Медуза е минойско божество. От отрязаната ѝ глава се родил Хризаор (Chrysaor), като пък в Кария се празнувал култът към Зевс Хризаор. Медузината смърт дала живот и на Пегас, който бил съответствие на анатолийския Белерофонт. Името Pegassos имало типичния анатолийски завършек на - assos, а името Персей би могло и да бъде свързано с това на хититското божество Piḫwa, чието свещено животно е кон. Епитетът му piḫassais бил с неясен произход (Barnett 1960: 149).

Друг култ към божество, който би могъл да има връзка на произхода си с Азия, бил този към Дионис, въпреки признанието, че се приемало, че „бил достигнал Гърция от Тракия“, защото действително култът към Сабазий бил негова (дионисова) форма, както и дивите оргиастически черти биха могли да бъдат с трако-фригийски произход, но Еврипид във „Вакханки“ възпявал неговия „азиатски, а не балкански характер“. Бил ли е Дионис лидийски или фригийски, или пък с друго азиатско потекло? Шарл Пикар припомня, че в IV в. пр. Хр., този бог бил известен като Бакх (Bacchos). В един гръко-лидийски двуезичен надпис името Дионисокъл било предадено на лидийски с Бакивалис (Βακίβαλις). Дионис носи облекло, наречено басарис (bassaris, лисича кожа) и „лидийски тюрбан“ и макар лидийското облекло да не било известно точно, Барнет е склонен да го види в приносителите на дарове в Персеполския релеф от Ападана. Друга добавка е основният атрибут на Дионис – виното, като Мала Азия била „неговата страна“. Дори още индоевропейската дума за вино е позната от хититиски текстове (wiuana), или семитското uauin, или гръцкото ροῖνος. Пиенето на вино било свързано с Кубаба. А по въпроса кога пристига Дионис в същинска (според класическото разбиране) Елада, то отговорът е в началото на II хил. пр. Хр (Barnett 1960: 150).

От гръцките лексикографи се знае, че kubēbos са мъже, които са в религиозен екстаз. Историята на Кубаба можела да се проследи без прекъсване от XVIII до VII в. пр. Хр. в Анатолия и Близкия изток, като фригийска или сирийска богиня, почитана от семити, малоазийски народи и индоевропейци.

Ларош разглежда местата на проявата на нейния култ подред. Започва с Кюлтете-Канеш, където били създадени асирийски така наречени „търговски колонии“,

а всъщност квартали на асирийци в градовете – *karum*. Първите свидетелства са открити в град Канеш. Там е открит надпис, който насочва към жрец на Кубаба (*Kubabtum*), както и словосъчетанието *Sili-Kubabat*, тоест „Кубаба е моя защитница“ (*Laroche 1960: 115*). Сирийските (или асирийските) звукови форми, които отпадат при имената на други божества, показват, че името е в женски род и се отнася за богиня. Сега се отваря спорът дали това е изначално анатолийско божество, или е внесено с колонистите от Месопотамия. Малкото сведения, които имаме, могат да бъдат използвани в двете посоки. В списъка на хититските богове съществува богиня със сходно име – Хебат, което може да е ключ за онзи, който реши да изследва тази връзка.

Следващото място, от което произхождат материали, отнасящи се до Кубаба, е Тел Алала (*Tell Alalah/Atçana*) на река Оронт, в близост до по-късната Антиохия. Има две таблички с теофорни имена. Едното е на табличка, датирана XVII – XVI в. пр. Хр., и се чете *Alli-Kubaba*, което е хуритско име и значи „Кубаба е господарка“, като този тип теофорни имена е характерен за Киркук-Ну(ц/з)и (в Ирак) и бил добре документиран. Вторият документ е датиран от средата на II хил. пр. Хр. (XV в.), когато има демографска смяна на едно население с друго, трудноопределимо етнически. То не било семитско (нито акадско, нито ханаанско), нито азианско (каквото е терминът за праисторията). В този втори документ се срещат формите *Kubaba* и *Kubaba-tanni / Kubabaduni*, които изглеждат също хуритски въпреки неяснотата на втората съставка при сложните имена (*Laroche 1960: 117*). По това време богинята е станала вече много популярна в Анатолия. Може да се каже, че е стигнала бреговете на Средиземно море в Антиохийската земя, защото се откриват данни за нея в Угарит (*Рас-Шамра*). Документите, с които разполагаме, са от XIV – XII в. пр. Хр., когато хититите са на върха на политическата си мощ и слава в Азия. От двореца в Угарит произхожда официален хититски документ, написан на акадски, който ни информира за „Господарката Кубаба, владетелката на страната Каркемиш“. А от архива в Боазкале същата формула е потвърдена от частта на някакъв договор между хититския цар Шупилулиума и неговия син Шари-Кушух, по това време (1340 г. пр. Хр.) първи владетел на Каркемиш. Женско теофорно име *Kubaba* е познато пак от Угарит. Съществува цилиндър-печат с неизвестен произход, на който се чете „Матруна, дъщеря на Аплаханда, служителка на Кубаба“ и който остава съмнителен до изясняването на произхода и същността на имената Матруна и Аплаханда. Сигурно било само, че пак е от Северна Сирия, може би Угарит, което служи за доказателство, че култът там все пак не е бил малък.

Царският архив в Хатуша/ Voğazköy – Voğazkale в централна Анатолия ни снабдява с документи датирани между 1500 – 1200 г. пр. Хр., чийто контекст не винаги е ясен. Самият архив покрива огромна, дори цялата територия на Хититската държава. От него знаем, че царицата на хититите посещавала олтари или храмове, при всички случаи свещени места на богинята, във връзка със свои сънища на „богинята Кубаба“, но именно поради липса на данни за произхода на тези документи на нас не са ни известни тези места. От списъка с имена на хититски богове много биха могли да съществуват редом с Кубаба, тоест да си делят функциите, местата на почитане или да „отстъпят“ мястото си в легендите и мита, като наличието на неин култ у хититите е очевиден и заради множеството теофорни имена, които са известни. Тя се среща и в списъка на божествата от Комана, голям Кападокийски център (Централна Анатолия). Този Комански списък копира някакъв „сирийски списък“ и предположението на учените е, че бил донесен от свещенослужители, преместени от Алепо по време на сирийските кампании на хититските царе. Такъв може да е един от пътищата, през които Кубаба би могла да е дошла в земите отвъд Тавър, древната страна, наречена от хититите Ки(ц/з)уванта (Kizzuwanta), тоест да е прехвърлила Тавърските планини по пътя си към Платото. Такава, изглежда, е и модерната версия за пътя на култа към Кубаба в Анатолия, след като Хутър разглежда няколко сведения за тази богиня от „*Kizzuwatnaen area*“ и изрично отбелязва в заключението си, че по произход Кубаба не е анатолийско божество, а именно северно сирийско (Hutter 2016: 114-115), но все пак съобщавана в контекста на хуритска компания. В този регион през XVI – XV в. пр. Хр., хититите оперирали военно с цел да защитят владенията си в Алепо и Каркемиш, откъдето докарали „статуи, жреци и свещени слова“, а вероятно и „*клинописното писмо*“. Самата Кубаба обаче има незначителна роля сред големите хуритски и хуритизирани божества: Тешуб, Хебат, Ищар и Еа. Въпреки това тя запазва името си и което е любопитно, не се поддава на синкретизъм. До 60-те години на XX в. хуритските текстове са твърде зле разбирани и имената и функциите ѝ остават неясни. Незнайни са епитетите Adamna и Nasuntarhi.

В официалния пантеон на хититите от Язълъкая нейната фигура не се открива. Спорно е дали тя води известната процесия на жените, възседнала пантера. От средата на II хил. пр. Хр. до края на хититското царство центърът на нейния култ е Каркемиш. Тя е мистерия, сирийска богиня от хититските владения на Ефрат до Асирия. Преди амарнската епоха е била известна само в Северна Сирия. Как обаче от треторазрядно божество е станала наследник на Великата богиня-майка?

Всичко се изменило с падането на хититската империя. „Под напора на фригите“ хититски племена се отправят на юг и там *задържат цивилизацията си*. Каркемиш става столица на хититския свят. Между 1200 и 900 г. пр. Хр., както се изразява Ларош, е най-тъмната фаза на анатолийската история, когато започват да изчезват клинописните текстове за сметка на скалните и йероглифни надписи върху стели. Обаче от IX в. пр. Хр. до окончателното потъване на киликийските и сирийските *хитити* в арамейското море, пътищата на Мала Азия, между Антиохия и Цезарея, са успоредени от многобройни паметници около тях. А единственият надежден исторически хроникьор – асирийските документи, – мълчи за богинята. От 1930 г. насам, след като името ѝ е разчетено и в йероглифните текстове, документите за нея се разрастват все повече. В Каркемиш се среща повече от 40 пъти, в които е наречена *Царицата на Каркемиш*. Тя е част от триадата на боговете на града: Кархупа, богът-елен; смесения Адад-Тешуб-Тарху (Adad-Tesub-Tarhu – на семитски, хуритски и хититски) – богът на бурите и гърма, небесният бог. Тези четиридесетина надписа, където се среща нейното име, обикновено са посветителни и притежават познатата формула-проклятие към евентуалния разрушител на свещеността на стелите (като оброци, гробни дарове). Дори английската археологическа експедиция, която тогава е работила там, успява да локализира храма ѝ в този на бога на бурите. Затова са сметнали, че става въпрос за синкретизъм и паредрия. Всъщност това може да е повратната точка на сливането на мъжкия и женския образ в общ мъжко-женски култ, снабден със съответната орална изповедност.

Нейният образ лесно се открива и в зоните, които са политически зависими от Каркемиш: Тел-Ахмар (Тил-Барсиб) на Евфрат, върху стела от Джеке, северно от Алепо, върху печат на асирийски, разказващ ни за боговете на Sadukani в долината на *Nabur*. И най-вече от района на самия Каркемиш, от Биреджик, откъдето произхождат най-добрите образци. Изглежда богинята е устояла на трусовете от XII в. пр. Хр. и е станала централно божество за Северна Сирия повече от хилядолетие. Тук не е излишно да се напомни, че нейното име е често срещано в ония формулни части на надписите от стели с апотропейно значение – местата със заклинания срещу повреждане.

В IX и VIII в. пр. Хр. богинята пресича окончателно местата отвъд Тавър и се спуска към хититската колония Табал. В *съдружие* с местно божество е известна и в Булгармадан, на север от Киликийските врата (Laroche. 1960: 121). В Чифлик, който е до по-късната Тиана, също е в паредрия със сирийското божество Ea-Sarri. В района на

Кайзери е сама в цели три стели от VIII в. пр. Хр. В самата Киликия се открива граничен камък на арамейски език, който маркира нейната територия (*теменос*). В стела от Йордекбурун, до Искендерун с арамейски букви се чете КВВ, но контекстът е неясен (до 60-те години!). Накрая пътят ѝ на запад спира и в Карабурун, на средното течение на Къзълърмак, където е в отношения с друг месопотамски бог от Харан, Син (луната). А Карабурун е само на 200 км. източно от Песинунт, центъра на големия култ към Кибела в по-късно време. Авторът твърди, че сирийските божества от онова време (Кубаба, Еа и богът от Харан), придвижващи се из Мала Азия със сиро-месопотамски антураж, са авторитети за анатолийските общества. Политическите и езикови граници не играят роля в разпространение на култа, поне в условието за ареална обхватност (не и съдържание). Била почитана от асирийци, арамейци, хитити и хурити, а по-късно и от народи, които бързо се семитизират. Подобна била ситуацията и на финико-хититската граница на Каратепе в Киликия. Класическите общества взимат от тези именно контактни зони западащите ориенталски божества. Пътят от Каркемиш до Сарди е изминат от Кубаба, която е прототип на Кубèbè. От I хил. пр. Хр. тя доминира над останалите женски божества в Анатолия, които останали от стария хититски пантеон. Такава именно нея фригите я завещават на елинския свят. Тези факти не изчерпват проблема за нейния ориенталски бит в най-ранните му фази. Възможно ли е да е шумерски? Името Kubaba се идентифицира с това на Kùd-ba-ba – *Баба е блестяща* – легендарна царица от Шумер от III хил. пр. Хр., за която не се знае много повече от отреденото ѝ изолирано място в царските списъци в епоха, която предшества акадския период и идването на хуритите в Двуречието.

Не се е възприела хипотезата, че името на богинята е донесено от чужди нашественици, до откриването на солидни доказателства за това. По-вероятно е, етимологията да е от шумерска заемка, което се обяснявало лесно. В Асирия е известна богиня (божество) Gubaba, появяващо се в големия обред на Ашур в VII в. пр. Хр. Но се мисли, че това е станало само с помощта на графичен похват, чрез който някакво божество е изравнено с Нергал – големия бог на отвъдното.

Кои религиозни елементи, свойствени за Кибела, принадлежат на Кубаба? За атрибутите на последната текстовете не казват нищо. Босерт смятал хититския епитет *hasamis suwanas* за „богиня на раждането“, но бил отхвърлен от останалите, защото първата дума не значело бог или богиня, а втората не била лувийско причастие със смисъл на раждане. Знае се само, че била голяма богиня, но митът ѝ, мястото ѝ, „модалностите“ ѝ, останали непознати (Laroche 1960: 123). Обаче от релефите с

надписи, които гарантират нейната идентичност, може да се заключи следното: тя е *Богиня на огледалата*. В изображенията често се среща този предмет като неин атрибут, който тя носи. Дори в късна епоха до постамент, на който се четели нейните инициали, било открито поставено огледало. В хититската литература това бил женски атрибут. Същият Босерт доказал, че мястото на огледалото в хититския пантеон било на предмет на съдбата, по който тя се чете, както се чете и по огледалния образ, отразен във водната повърхност. Хититските *парки* били хтонични божества. В другата ръка често държи нар, макар нарът да не бил сигурен хититски религиозен атрибут. Той имал приложение в магиите според йероглифните текстове. Идеограма му сочала орнаментален смисъл. Известно е от инвентарите, че идолите са били украсявани с нарове. Кубаба изобразявана права, анфас в Каркемиш, а в профил в Биреджик. Облеклото ѝ е дълга рокля на плисета. Когато е изобразена седяща, тя седи на трон с изправена облегалка, както е обичайно за женските божества в Анатолия. Прическата ѝ е характерна: полос или права шапка, украсена с розети (Каркемиш). Такива са прическите и на всички богини от Язълъкая. Тази прическа не е анатолийска, а е със сирийски произход. Присъщо е на всички жени и богини в хититска Анатолия да се изобразяват с островърхи шапки, които стоят леко назад, за да могат да държат събраната на кок или някак си горе коса, с прикрепен воал към нея от едно парче, което се спуска чак до стъпалата.

В Малатия е открита стела, която изобразява женска фигура, седяща на трон, и стъпила върху гръбнака на полегнал бик, а срещу нея стояща въоръжена мъжка фигура, яхнала лъв и държаща копие. Фигурите са надписани и поради това знаем, че женският образ е на Кубаба (*а тази е Кубаба, богинята*), а мъжкият е на Кархуха, богът-елен (Laroche 1960: 125). Това не е кой знае каква изненада, защото Комагена (страната Камтиһи) е владяна от Каркемиш. Проблем тук, при това централният за темата на настоящата статия, е аномалията, несъответствието между изображение с атрибути и писменото означение на божествата. Атрибутивността в Анатолия в античността е консервативна и традиционна. Лъвовете са зооморфните придружители на Кибела, на Кубаба, на Великата богиня, на Майката на боговете, докато бикът е животното на върховния мъжки бог. Споменатият Кархуха е идентифициран с елена, който язди или върху който стои. Изказано е предположение, че надписите са добавени по-късно или пък че скулпторът е искал да изобрази главните Каркемишки божества – богът на бурите върху бика и Кубаба върху лъва, но не сполучил.

Объркали ли са Кубаба с представите за Великата хититска богиня, *Слънцето на*

Арина, която е Potnia Thèôn *Господарката на зверовете, Великата майка на боговете*, която на Язьлъкая именно тя е възседнала пантерата? Дълго време се е смятало, че това е Кибела, но станало ясно от легендата, че е Хебат. Въпреки това по пътя си на превръщането окончателно във Велика богиня-майка била обвързана с майката на боговете Хебат, с равнопоставения бог на бурите, който е баща и началник на останалите богове. Стара е идеята, че матриархатът на анатолийските народи от Изток на Запад (хурити, хитити, фриги, ликийци и лидийци) се изразил в големия култ на Великото женско божество – Майката, *женско божество на всички епохи!* – независимо от времето и името. Но не бил този култ такъв по отношение на паредрията. Обикновено *анатолийският Зевс* бил въоръжен с мълния, боец, яздещ по планини, побеждаващ дракона и други страшни същества, докато съпругата му е кротка матрона, пазителка на верността (вярата), надарена със семейни достойнства, пазителка на домашния и социален ред, както я описва митологическата литература и химните. Често е следвана от младия бог Sarrumma, който е неин и на бога на бурите син. Срещат се в Малатя, Алепо, Комана (Кападокийска) и Язьлъкая. Аналогията с Атис е твърде груба и неправилно тълкувана.

Изследователите се питат дали фригите не са сбъркали и дали са били добре информирани от *клира*, който им разчел изображенията и надписите от Язьлъкая и на другите места, където са заместили хититите. Изказано е мнение, че короната-крепостна стена върху главите на женските божества от източен произход (най-лесно е да се сетим за Кибела) е продължение на интерпретацията на високите шапки на женските фигури от Язьлъкая (Боазкале), т. нар. полос. Тронът и лъвовете на Кибела били заемка от Кубаба (Laroche 1960: 126).

Според Босерт Ниоба от магнезийската планина Сипил била хититски паметник. По наличието на картуш в дясно на композицията се съдържа йероглифическо име от средата на II хил. пр. Хр. Но все още е неясна самата композиция и смисълът на изображението, което в своето изличаване не показва нито един от атрибутите на Кубаба. Ларош смята, че отъждествяването от Павзиний на Ниоба с Великата майка било плод на синкретизъм. Може би било светилище на непознато божество, което по-късно изчезнало. Анонимната Велика богиня-майка лесно можела да бъде отъждествена с Кибела/Кубаба или Ниоба.

Зад фигурата на гръко-фригийското божество Кибела стои по-старо анатолийско божество, което лесно се превъплъщава според името, епитета или вида (образа). Два елемента обаче, твърде съществени, правят пряката заемка несполучлива:

оргиастичният характер на култа на Кибела и мистическият разказ за овчаря Атис. В края на краищата изследователското здравомислие допуска по необходимост, че между XIII и VI в. пр. Хр. бил изкусно обработен синкретизмът. Около религиозния план на нещо непознато (с място Песинунт) жречеството оформило и комбинирало външния вид на древната Кубаба, позната като Богиня-майка, с *мистицизъм* от чужд произход, може би балкански, в който хититската религия не оставила следи.

Решаването на въпросите, които повдига проблемът, организиран около произхода на Кибела, отсега нататък ще се приписва в тесни хронологически ограничения и върху ограничена област (географски и абстрактно, относително и занаятчийски). Решението на научните въпроси зависи изцяло от решението на фригийския проблем за произхода, чертите, идентичността и наследството (Laroche 1960: 128).

Логично е да се предположи съществуването на една богиня-майка на всички богове и хора в религиозните вярвания на всеки един етнос от онези, за които знаем. Логично е тези божества да са имали различни имена, различни атрибути, но служещи на обща цел, с еднаква функции в разните места на поклонение. Широкото налагане и разпространение на Великата богиня-майка Кибела върху огромен географски регион около източната част на Средиземно море е било всъщност за повечето народи само една смяна на името и на някои атрибути и функции на вече съществуващо божество.

В заключение съм длъжен да допълня, че, според последните проучвания, до които имах достъп, резултатите не дават толкова позитивно настроение към пречупването на религиозното чувство и мисъл у човек през различни етносни традиции. Авторите държат на разликите и твърдото неидентифициране между Кубаба и Кибела, като не допускат двете божества да бъдат смесвани и обърквани, тъй като били продукт и образ на различни традиции, търсени от носителите на тези традиции с различни цели. Хутер в кратката си статия умело показва характеристиките на Кубаба като апотропейно божество, което няма нищо общо с планината, с планинския характер на Майката Кибела от фригийската традиция. Показва също как Кубаба по целия си път и след проникването си в Анатолия, стига до Лидия и се настанява там под името Кибеле, носеща дори в V в. пр. Хр., тоест твърде съвременна на фригийската „Matar Kubeleua“, същите характерни черти на отмъстителка срещу ония, които оскверняват, каквото е предназначено да бъде означеното ѝ. (В този смисъл има материали, датирани в периода на хилядолетие, в „хронологита“ от текстове, съдържащи проклетия на различни езици: асирийски, арамейски, лувийски, хититски, лидийски).

Авторът категорично не приема езиковите доказателства на Мън (Munn 2008: 160-161) за възможността още в анатолийска традиция двете имена Кибела и Кибебе (Кубаба) да се взаимозаменят и донякъде близката иконография да бъде причина Кубаба да е почитана по различен начин в далечната западна Анатолия в средата на I хил. пр. Хр. А самият текст на Мън е отговор на заформила се негативна тенденция да се търсят пролуки в *радостта* от възможността да се намират *роднинства* в разните културни традиции, включително и тези, които дълго време съжителстват близо и граничат един с други. Той твърди, че езиково е възможно имената Кибела и Кибебе да бъдат с общ произход и той да е именно по-старата Кубаба, въпреки скептицизма на „Брикс, Граф и Ролер и други“ (вж Munn 2008: 160-161). Че гърците биха могли да бъркат произношението; че Кибебе има храм в Сарди, в града, а Кибела е планинска Майка; и че самото име Кибела е по произход епитет на фригийската дума за планина, а не лично име, тоест означава просто *планинска*. Главното твърдение на Мън включва догадката на Брикс за това, че името Кибела вероятно е по произход атрибутивно прилагателно име, но то си има точно „място на раждане“ – храма на Кибебе в лидийската столица Сарди, където се отразява концепцията на автора за суверенитета като място на особената връзка между божество, владетел и държава. Свещените места били наричани *kibeleya*, т. е. „на Кубаба“, която като Велика богиня може да е *Майка на богове и хора* и би могла да гарантира изпълнението на договорите, като преследва и отмъсти на престъпилите ги.

Библиография:

Barnett, R. D. 1960. "Some contacts between greek and oriental religions". – In: *Éléments orientaux dans la religion grecque ancienne: colloques de Strasbourg 22-24 mai 1958. Travaux de centre d'études supérieure spécialisé d'histoire des religions de Strasbourg*, Paris. 143-154.

Dietrich, B. C. 1974. *The origins of Greek religion*. Berlin. Walter de Gruyter

Dietrich, B. C. 1986. *Tradition in Greek religion*. Berlin. Walter de Gruyter

Hutter, M. 2017. "Kubaba in the Hittite empire and the consequences for her expansion to Western Anatolia". – In: *Hittitology today: Studies on hittite and neo-hittite Anatolia in honor of Emmanuel Laroche's 100th birthday*. Ed. By Alice Mouton. 113 – 125.

Laroche, E. 1960. "Koubaba, déesse anatolienne, et le problème des origines de Cybèle". – In: *Éléments orientaux dans la religion grecque ancienne: colloques de Strasbourg 22-24 mai 1958. Travaux de centre d'études supérieure spécialisé d'histoire des religions de Strasbourg*, Paris. 113-128.

Munn, M. 2008. "Kybele as Kubaba in Lydo-Phrygian context". – In: *Anatolian interfaces. Hittites, Greeks and their Neighbours*, eds. Collins, B. J., Butchvarova, M. R., Rutherford, I. C. Oxford. 159-164.

Schwabl, H. 1960. "Die griechischen Teogonien und der Orient". – In: *Éléments orientaux dans la religion grecque ancienne: colloques de Strasbourg 22-24 mai 1958. Travaux de centre d'études supérieure spécialisé d'histoire des religions de Strasbourg*, Paris. 39-56.

Will, E. 1960. "Aspect du culte et de la légende de la Grande Mère dans le monde grec". – In: *Éléments orientaux dans la religion grecque ancienne: colloques de Strasbourg 22-24 mai 1958. Travaux de centre d'études supérieure spécialisé d'histoire des religions de Strasbourg*, Paris. 95-112.